

ДМИТРО КОЛІСНИК, ІГОР КОЧЕРГІН

УКРАЇНСЬКА СПІЛЬНОТА В ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ, ВОЄННИЙ І ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОДИ РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ: DROZD ROMAN, HALCZAK BOGDAN. DZIEJE UKRAINCOW W POLSCE W LATACH 1921-1989. – WARSZAWA, 2010. – 237 S.

Позаминулого року у Варшаві побачило світ друге видання наукової праці польських дослідників професорів Р. Дрозда зі Слупська і Б. Гальчака з Зеленої Гори, присвячене історії українців у Польщі протягом 1921-1989 рр. Свідченням цікавості та актуальності даної книжки є вже те, що між першим виданням і його допрацьованим другим варіантом пройшов зовсім незначний проміжок часу – обидва видання з'явилися 2010 р.

Наукова та суспільна важливість спільної праці Романа Дрозда та Богдана Гальчака обумовлюється тим, що в ній висвітлюються складні, багатоманітні і нерідко трагічні сторінки співіснування протягом майже всього ХХ століття українського та польського народів, історія яких нерозривно пов'язана ще з раннього Середньовіччя. Автори «Dzieje ukraincow w Polsce...» намагаються уникати у своєму дослідженні численних міфів, стереотипів та політичних впливів, що ними сповнена історія українсько-польських стосунків на теренах Польщі і, зокрема, такі суперечливі події та явища в них, як діяльність Української повстанської армії, орієнтація Організації українських націоналістів на співпрацю з Третім Райхом, операція «Вісла» тощо. Причому, в даній праці Р. Дрозд і Б. Гальчак

не оминають своєю аргументованою критикою міфи та усталені помилкові судження, притаманні не тільки попередній радянській та сучасній українській історичній науці, але й властиві польській історичній традиції.

Праця польських істориків має логічну і струнку внутрішню архітектуру. Кожний розділ починається із загального огляду ситуації в Україні і Польщі. Це дуже зручно для тих хто не є істориком, але цікавиться історією Польщі і України. Читачу після прочитання цих коротких підрозділів легше увійти в матеріал, який конкретизує історію українців в Польщі. Однак подібні узагальнення нерідко грішать певними неточностями, як наприклад, у підрозділі 3.1., де автори вказують граничні дати діяльності Української повстанської армії. Автори вказали, що боротьба деяких підрозділів УПА в Україні тривала до 1962 р. (с. 92) Втім, за висновками робочої групи при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА остання операція проти нелегалів ОУН П. Пасічного і О. Цетнарського проведена біля хутора Лози Підгаєцького району Тернопільської області 14.04.1960 р.¹

В основі книги лежить проблемно-хронологічний принцип подачі матеріалу, завдяки якому авторам вдалося показати всю

палітру історичної долі українців в Польщі у 1920-1980 рр. Кожен розділ має від п'яти до дванадцяти підрозділів і з першого погляду здається, що автори занадто дрібнять матеріал. Однак при подальшому прочитанню такий поділ виглядає логічним, оскільки ситуація з українцями в Польщі була настільки неоднозначною, що широкими мазками показати весь спектр стосунків української меншості з польською владою і польським населенням, а також стосунки в середині самої української громади неможливо.

Перший розділ праці Р. Дрозда та Б. Гальчака присвячено існуванню українців у Польщі в міжвоєнний період, а також політиці польської влади відносно української національної меншини, яка складала 4,5 млн. чол., або 14 % від всього населення Другої Речі Посполитої (с. 15). Тут коротко характеризується палітра політичного життя української спільноти, основні партії та рухи (Українське Народо-Демократичне Об'єднання, Українська Соціалістично-Радикальна Партія, Комуністична партія Західної України, Українське Селянсько-Робітниче Соціалістичне Об'єднання, УВО, ОУН), їхнє ставлення до правлячого польського режиму та відношення власне польських політичних сил до «українського питання» в Польщі. Автори зазначають, що попри можливі варіанти компромісних рішень щодо української спільноти польська влада – як до встановлення режиму Й. Пілсудського (1921-1926), так і за його правління – займала ворожу позицію відносно українців, які мешкали на території Польщі і навіть не розглядала можливість надання українським землям певної автономії.

Крім того, висвітлюються соціально-економічні умови життя українців у Польщі, їхній культурний розвиток, проблеми з освітою на рідній мові. Особлива увага в розділі присвячена також потужному релігійно-ідейному впливу на місцеве населення з боку Української Греко-Католицької церкви. Підрозділ 1.4.

присвячено особливостям та характерним рисам існування українського населення в таких регіонах тогочасної Польщі, як Надсяння, Лемківщина, Підляшшя та Холмщина, які протягом 1920-1930-х рр. піддавалися з боку влади цілеспрямованій колонізації. В цілому ж, українське населення в Другій Речі Посполитій, як слушно зазначають Р. Дрозд та Б. Гальчак, було переважно селянським і незаможним. В той же час, зароджувалося молоде й активне покоління, що різними шляхами отримувало освіту і стало згодом найактивнішою складовою націоналістичного руху.

Цікавим та насиченим є другий розділ праці польських істориків, у якому розглянуте життя українців у Польщі під час німецької та радянської окупації впродовж Другої світової війни. Автори цілком аргументовано підкреслюють, що для українців світова війна почалася раніше, ніж для інших народів Центрально-Східної Європи, адже наприкінці 1938 р. після розпаду Чехословаччини розігралася трагічна історія короткотривалого незалежного існування Карпатської Русі на чолі з А. Волошиним. Доля ж «польських українців» нерозривно пов'язана з трагічною загибеллю Другої Речі Посполитої. Понад 110 тисяч українців у складі Війська Польського з гідністю виконали свій воїнський обов'язок у боротьбі з німецькими нападниками (с. 51). В підрозділах 2.2. і 2.3. розкривається і порівнюється німецька та радянська окупація польських земель з українським населенням протягом 1939-1941 рр. Причому автори відзначають, що на території створеного німцями Генерал-Губернаторства українському населенню жилося помітно легше, ніж українцям Східної Галичини, які встигли відчути на собі усі «пренади» радянської колективізації, націоналізації та масових репресій в рамках «класової боротьби».

Особливу увагу, зокрема українських істориків, має привернути підрозділ 2.4., де Р. Дрозд та Б. Гальчак аналізують підстави і

причини орієнтації українських політичних сил (перш за все, націоналістичних) на співпрацю з нацистською Німеччиною. На превеликий жаль, в сучасних українських дослідженнях з історії даного питання дуже рідко зустрічаємо подібну виваженість, наукову об'єктивність та аргументованість міркувань. Автори цілком слушно відзначають, що орієнтація на союз з Райхом була для ОУН великою мірою вимушеним кроком, адже інших дієвих союзників у боротьбі за незалежну Українську державу в Європі в оунівців просто не існувало (с. 60-61). Тим більше, ще до 1939 р. уряди таких «взірцевих» європейських демократій, як Англія та Франція спокійно співпрацювали з нацистським режимом А. Гітлера, не вбачаючи в цьому нічого аморального та антигуманного. Крім того, польські автори роблять ще й слушне термінологічне зауваження, розрізняючи фашизм (Італія часів Муссоліні) та власне нацизм (гітлерівська Німеччина), що є рідкісним явищем навіть для наукових робіт сучасних істориків.

З початком же радянсько-німецької війни в 1941 р. і проголошенням ОУН (б) незалежної Української Держави 30 червня у Львові, що було вороже сприйнято німецькою окупаційною владою, орієнтація українських націоналістів на допомогу Третього Райху поступається визвольній боротьбі українських націоналістів на два фронти одночасно – проти радянського комуністичного та німецького нацистського режимів. Також Р. Дрозд та Б. Гальчак спростовують один з найбільш вкорінених у польській суспільній свідомості міфів про «бандерівців-фашистів» з УПА, підкреслюючи, що головною метою українських повстанців була незалежна Україна, а вибір союзників у цій справі був моментом суто тактичним. Крім того, польські історики підкреслюють, що вояки УПА, на відміну від гітлерівців, не були окупантами, а воювали на власних теренах, захищаючи місцеве населення від загарбників з будь-якого (чи-то німецького,

чи-то польського, чи-то радянського) боку. Окремий підрозділ 2.7. автори присвятили такому дискусійному питанню як діяльність дивізії СС «Галичина», доводячи, що це було суто військове утворення і, всупереч поширеним стереотипам, вояки даного підрозділу не брали участі в придушенні Варшавського повстання в серпні 1944 р. (с. 70).

На завершення другого розділу автори книги висвітлюють польсько-український конфлікт, що розгорнувся наприкінці Другої світової війни на землях, де мешкали обидва народи. Досить виважено і помірковано говорячи про трагічне й криваве протистояння польської підпільної Армії Крайової та Української повстанської армії, Р. Дрозд та Б. Гальчак приходять до цілком обґрунтованого і науково об'єктивного висновку: «Польсько-українські зіткнення були не єдиним національним конфліктом, який мав місце в окупованій німцями Європі. В атмосфері повної бруталізації життя і розкладання моральних норм давні суперечки перетворилися у збройні сутички» (с. 78). Отже, автори книги не схильні робити винною одну зі сторін зазначеного протистояння, а звертають увагу на зовнішній контекст даної проблеми, який загострив і так існуючі тривалий час протиріччя між українцями та поляками.

В третьому розділі мова про долю українців Польщі в останній період Другої світової війни і перші роки по її закінченні. Наведений матеріал дає підстави зробити висновок, що, не зважаючи на зміну політичного режиму та територіального устрою Польської держави, ставлення поляків до українців не змінилося.

В підрозділі 3.3. автори слушно зауважують, що кордони встановлені між Польською республікою і Українською радянською республікою після Другої Світової війни не влаштовували жодну сторону, оскільки встановлювалися без врахування думок поляків і українців комуністичною владою Радянського Союзу. При чому процес формування кордонів

тривав до 1951 р., коли до Радянської України були приєднані регіон на захід від Сокалю, де були віднайдені поклади вугілля (с. 99).

Аналізуючи початковий процес міграційної політики Польської держави, автори показують ситуацію, не приховуючи жодних негативних рис процесу переселення: формування польською владою негативного образу «українця-бандита», перешкоджання творенню культурно-освітніх осередків українців. Прикметно, що переселення мало добровільний характер лише на початку, починаючи з серпня 1945 р. воно стає примусовим (с. 105). Автори, вказуючи причини, порівнюють ставлення українців і поляків до факту переселення: українці з Польщі неохоче переселялися на терени Радянської України, тоді як поляки і євреї з більшою охотою переселялися до Польської держави (с. 107).

Розкриваючи епізоди польсько-українського протистояння, Р. Дрозд та Б. Гальчак стверджують, що з УПА співпрацювали не лише українці, але й поляки. Автори долучилися до дискусії про так звані «звірства» УПА щодо мирного населення. Не спростовуючи фактів про ліквідацію населених пунктів, де мешкало польське населення бійцями УПА, автори стверджують, що у березні-квітні 1945 р. деякі села були спалені переодітими військами НКВС (с.122), або звичайними бандами, які склалися з поляків і українців (с.123).

В книзі не залишено поза увагою маловідомий в сучасній історіографії сюжет про співпрацю польського підпілля та УПА для боротьби з бандитами і загонами НКВС навесні 1945 р. (с.123). Про таку співпрацю польські та українські історики говорять рідко. На думку авторів, не можна однозначно засуджувати УПА у знищенні мирного польського населення, оскільки це була війна на знищення з обох боків, в якій винні як поляки так і українці, при чому ця боротьба підігрівалася радянською владою.

Окремий розділ книги присвячений славнозвісній операції «Вісла». Про його

важливість свідчить той факт, що цей розділ займає п'яту частину всього обсягу монографії, хоча тут йдеться про події, які охоплюють всього два роки – 1946 р і 1947 р. Автори доводять, що ініціатором операції «Вісла» була лише польська сторона (с. 129), що спростовує міф про спільність дій в цій операції польської і радянської влади. Цей міф і досі циркулює в українській історичній літературі.

Окрім цього міфу, дослідники послідовно і переконливо розвінчують 11 міфів щодо цієї трагічної сторінки в історії українців в Польщі. При чому основним висновком є той факт, що основним завданням польської комуністичної влади під час проведення операції була не ліквідація УПА, а, власне, асиміляція українців (с. 158). Під час переселення польська влада широко застосовувала тортури, побиття, а також ув'язнення в концентраційному таборі в Явожині. На переконання авторів, в цій трагедії винна не лише польська влада, але й звичайні поляки, та католицька церква, які жодним словом не протестували проти порушення прав української меншини (с. 172).

Останній 5 розділ – найбільший за обсягом матеріалу, на нашу думку, є найскладнішим в сенсі аналізу процесів, пов'язаних з існуванням української спільноти в Польській державі. Зовсім мало часу минуло, щоб повною мірою досягнути все те, що сталося протягом 40 років з 1948 р. по 1989 р.

Виклад матеріалу розділу є дещо конспективним, хоча тут наведено багато фактів. Гадаємо, що цей період в історії української меншини в Польщі ще потребує додаткових досліджень, оскільки сюжети, як зачепили автори в цьому розділі багатогранні і не однозначні. Тут йдеться про перші роки після депортації, які для українців були неймовірно складними, про перші спроби об'єднання українців, спочатку навколо православної церкви, а з серпня 1956 р. – громадського культурного товариства українців (Ukrainskie Towarzystwo Społeczno-

Kulturalne). Вважаємо, слід пов'язувати появу цього товариства не лише з лібералізацією життя в Польщі, а в першу чергу з процесом так званої «Відлиги» в СРСР і промовою М. Хрущова на XX з'їзді КПРС, який відбувся в лютому місяці. Важливим є сам факт появи неполітичної громадської організації, який свідчив про наявність в Польщі нехай і обмеженого, але права творити квазісамостійні організації. Нічого подібного українці, які жили в Радянській Україні, не мали.

Цікавим є підрозділ 5.9., в якому автори намагаються вивчити так зване «лемківське питання», яке вже в сучасній Україні актуалізується як проблема «карпаторусинів». З тексту слідує, що формування ідеї про окремішність лемків, які не пов'язані з українським етносом, відбулося якраз у 1950-1980 рр., коли відбулося кілька з'їздів цієї етнічної групи. Автори свідомі того, що українці не є однорідною масою, виділяючи серед них різні групи: за релігійною ознакою – православні і католики; за політичними уподобаннями; за етнічними відмінностями – українці, лемки і москвофіли; за рівнем свідомості тощо.

Головним висновком книги є той факт, що не залежно від того, яка влада була в Польщі – авторитарний режим Ю. Підсудського чи комуністичний режим,

ставлення до української спільноти в Польщі було схожим. Обидва режими всіма силами прагнули вирішити так зване «українське питання», тобто інтегрувати українську меншину до польської спільноти. Врешті, це не вдалося. Водночас за більше ніж 60 років перебування в складі Польщі українці перетворилися з селянської малозабезпеченої, неосвіченої групи в переважно міських мешканців з високою освітою і достатком.

Отже, завдяки дослідницьким зусиллям Романа Дрозда та Богдана Гальчака маємо цікаву, виважену і науково викладену історію українців у Польщі протягом 1920-1980-х рр. – періоду, багатого на складні, суперечливі і трагічні події у стосунках обох сусідніх народів. Тож така книжка тим більше є корисною не тільки в суто науковому, але й у суспільно-політичному відношенні, даючи нам змогу толерантніше, з розумінням та повагою ставитися один до одного зараз і в майбутньому попри таке неоднозначне минуле.

1 Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 34.

